

MYŠLENÍ
SOUČASNOSTI

Filosofie

en noir

Miroslav

Petříček

KAROLINUM

Filosofie *en noir*

Miroslav Petříček

Vydala Univerzita Karlova,
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 5/560, Praha 1

Edice Myšlení současnosti
Edici řídí Miroslav Petříček

Obálka Zdeněk Ziegler
Sazba DTP Karolinum
První vydání

© Charles University, 2018
© Miroslav Petříček, 2018

ISBN 978-80-246-3917-8 (pb)
ISBN 978-80-246-3925-3 (ebk)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Tetičce Hermanové
a paní Doris*

OBSAH

I. KRIZE /9

II. KATASTROFA /91

Literatura /308

I. KRIZE

Mezi tím, co právě odchází, a tím, co je ještě na příchodu, se objevují náměsíčné přízraky. Fantomas, Eduard Raban, von Passenov. Snad by určitým klíčem k těmto šifrám mohlo být to, co se nazývá *horizont události*.

Každému čtenáři musela v paměti, patrně navždy, utkvět věta, kterou si mohl přečíst pod ilustrací příslušné události v jednom starém senzačním románu: „... a telefonoval Scotland Yardu, že jeho byt byl přepaden Číňany.“ Z dalšího bylo lze vyrozumět, že přepadenou osobou, která hekticky komunikuje Bellovým přístrojem, byl vynálezce vzdušného torpéda, jehož plánů se inkriminovaní Číňané zmocnili. Dnes, s odstupem celého století, už tento čtenář pokleslé literatury ví, že ona kniha, to jest *Zrádný doktor Fu-Manchu* anglického autora Saxe Rohmera, vyšla v roce 1913 a stála na počátku celé řady dalších pokračování, která vycházela s přestávkami přes celá 30. léta až k poslednímu, publikovanému v roce 1959 (necháme-li stranou různé pokračovatele), a jejichž hlavním aktérem je orientální zlosyn tohoto jména a za ním skrytě působící tajná organizace Asiaticů. Jeho, často téměř bezmocný, protivník na straně Evropy jménem Nayland Smith, který je při jeho pronásledování vybaven zcela mimořádnými pravomocemi, o něm hned na začátku svému věrnému průvodci říká:

„[T]en člověk, ať už je to fanatik nebo řádně jmenovaný agent, je beze vší pochybnosti nejzlovolejší a nejnebezpečnější osobnost, jaká v dnešním světě existuje. Je to polyglot, který mluví skoro stejně snadno všemi civilizovanými jazyky a většinou primitivních. Ovládá všechna umění a vědy, kterým ho mohly naučit velké univerzity. A také temná umění a vědy, které se na žádné dnešní univerzitě nevyučují. Má mozek tří géniů dohromady, Petrie, je to duševní gigant.“

(...)

„Ale, Smithi, to je všechno neuvěřitelné. Jaký génius vládne tomuto tajemnému děsivému hnutí?“

„Představte si člověka vysokého, štíhlého a mrštného jako kočka, s čelem jako Shakespeare a tváří satana, s oholenou hlavou a podlouhlýma magnetickýma očima v barvě pravé kočičí zeleně. Obdařte ho vši krutou lstivostí nahromaděnou v obrovském intelektu a vším důmyslem věd dřívějších i současných, všemi možnostmi, které mu může poskytnout bohatá vláda – která ovšem popírá, že by cokoli věděla o jeho existenci. Představte si tu hrůzoplnou bytost, a máte před očima doktora Fu-Manchu, nebezpečí z Východu vtěleného v jediném člověku.“¹

Proč mám vůbec potřebu vracet se k této, příznejme, značně bizarní čtenářské zkušenosti? Protože se mi tento román, který líčí radikální ohrožení celé evropské (západní) civilizace, znovu vybavil při četbě posledního publikovaného spisu Edmunda Husserla *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, vzešlého z jeho pražské a vídeňské přednášky „Krise evropského lidství a filosofie“ z května roku 1935, tedy při četbě spisu, jehož ústředním problémem je znepokojivý stav krize; jejím symptomem je sice slepý objektivismus vědy, avšak ten jen odkazuje k širším souvislostem, totiž k zapomenutí původního smyslu, s nímž a v němž se zrodila sama západní racionalita. Avšak do stejné doby spadá i nápadný vzestup literatury obecně pokládáné za pokleslou či triviální – a i v ní se setkáváme s něčím jako popisem *krize*, jakkoli přetvořené do kriminálních či jiných zápletek. Rok před Husserlovou přednáškou a rok po ní se řada románů o doktoru Fu-Manchu rozšířila o další dva, *The Trail of Fu-Manchu* a *President Fu-Manchu*. Vyšel i thriller Erica Amblera *The Dark Frontier* (1936), v němž se vše točí kolem zneužití objevu atomové energie jako zbraně; hrdinou, jenž však ztratil paměť a o všem se dozvídá až dodatečně a zprostředkovaně, když je jeho příběh literárně zpracován, je vědec, profesor Barstow, významný fyzik, odborník na atomovou energii, který se pod vlivem nahodile objeveného svazku šestákové knížky mentálně převtělí do superhrdiny Conweye Carrutherse a rozhodne se spolupracovat se zbrojaři, ač jen

¹ Sax Rohmer, *Zrádný doktor Fu-Manchu*, Praha 1995, s. 18 a 20.

proto, aby mohl zmařit jejich záměry. Avšak tento poněkud eskamotérský kousek nesmí mást – Amblerova kniha patří k vůbec prvním politickým thrillerům a mistrovsky evokuje jak atmosféru atomové smrti, tak i její kulturní a politické pozadí. A stejně jako doktor Fu-Manchu vládne západní vědou, jakkoli přichází z Východu, stejně tak je věda a její rub tématem i Amblerovy knihy. Jak je to zřejmé z rozhovoru profesora Barstowa s představitelem zbrojařů:

„Ideály vědy jsou konstruktivní, nikoli destruktivní,“ odpověděl profesor upjatě. „V minulosti byla věda ostoudně zneužívána. Naučila se však chránit sebe samu.“ Simon Groom potřásl hlavou: „Nikoli, profesore, nemáte pravdu. Brání tomu touha po nadvládě, která dříme v srdci každého člověka. Dokonce teď, když zde spolu mluvíme, události dokazují, že se mýlíte. Právě byla vyrobena atomová bomba.“²

Ostatně i samo hrozivé spojení slov „atomová bomba“ se poprvé objevilo v literatuře určené „nejširším čtenářským vrstvám“: bylo možné se s ním setkat v roce 1914 v románu Herberta George Wellse *The World Set Free*, který předpovídal objev atomové energie v roce 1933 a její plné průmyslové využití v roce 1953, kdy atom definitivně nahradí páru. Objev levné a snadno dostupné energie (atomové motory jsou nejen bezpečné, ale i menší než klasické a mohou být všude) však způsobí naprostý kolaps civilizace, rostoucí nezaměstnanost, nepokoje a nakonec vede ke zničující válce – a ke svržení atomové bomby na Berlín. Voják v letadle, které nese tuto novou zbraň, „seděl (...) s nohama nataženýma přes dlouhou bednu ve tvaru rakve, která ve svých příhradách obsahovala tři atomové bomby, nové, nepřetržitě vybuchující bomby s dosud nevídanými účinky“.³

H. G. Wells si ovšem v polovině druhého desetiletí 20. století ještě představoval, že zhroucení a ničivá světová válka se nakonec stanou předstupněm nastolení nového řádu ve světě osvobozeném od práce, v němž se pracující člověk změní v tvo-

² Eric Ambler, *The Dark Frontier*, Fontana Books, London 1967 (1936), kap. 1.

³ H. G. Wells, *The World Set Free. A Story of Mankind*, MacMillan, London 1914, kap. 2, část 3.

řivého umělce. To je však po konci I. skutečné světové války a zejména v době těsně předcházející II. válce sotva představitelné.

Osm let po Husserlových přednáškách o krizi vydal Graham Greene, jehož raný román *Pistole na prodej* vyšel v roce 1936, další ze svých zábavných thrillerů, *Ministerstvo strachu*, který atmosféru – právě atmosféru jakési obecné, teď již naprosto reálné *krize* – líčí jednak tím, že dějištěm knihy je Londýn vystavený noc co noc německému bombardování, jednak tím, že to, co se až dotud zdálo být fikcí, je nyní zcela skutečné. Hrdina Greenova románu na jednom místě mluví ve snu se svou zemřelou matkou a snaží se jí popsat svět, v němž musí žít:

Skrývám se v podzemí a nade mnou Němci všude kolem metodicky rozbíjejí Londýn na padrtě (...) Vypadá to jako nějaká detektivka, vidě, ale ty detektivky se podobají životu – podobají se mu víc než ty, tenhle trávník, tvé sendviče a tamhleta borovice. Vždycky ses smála knížkám, které četla slečna Savageová – o vyzvědačích, vraždách, násilnostech a o zběsilých automobilových honičkách, ale má drahá, to je skutečný život; tohle jsme my všichni udělali ze světa od té doby, co jsi zemřela. Jsem tvůj malý Arturek, který by neublížil ani broučkovi, ale jsem také vrah. Svět se předělal podle Williama Le Queux. (...) Nechceš, abych ti půjčil Dějiny soudobé společnosti? Vyšly ve stovkách svazků, ale většina z nich se prodává v laciných vydáních: *Smrt na Piccadilly*, *Velvyslancovy brilianty*, *Krádež lodních papírů*, *Diplomacie*, *Sedm dní dovolené*, *Čtyři spravedliví...*⁴

Svazky, o nichž je řeč, nejsou fikce, vesměs jde o identifikovatelná díla: William Le Queux je autor napínavých (byť značně rozvleklých) románů, v nichž svou obavu z britské politiky vyjadřuje fiktivním popisem invaze německé armády do Británie: jeho román *Invasion of 1910* vyšel 1906; kromě toho však ve svých zpola fiktivních, zpola pseudodokumentárních knihách odhaloval nebezpečí německých špionážních sítí v Británii a obecně různé formy mezinárodních spiknutí, tak například *Spies of the Kaiser* (1909), *Revelations of the Secret Service* (1911) a mnoho dalších; *Death in Piccadilly* je detektivka z roku 1936,

⁴ Graham Greene, *Ministerstvo strachu*, Odeon, Praha 1965, s. 58–59.

jejímž autorem je Elliot Bailey; *Seven Days' Leave* je film z roku 1942 (romantická komedie) a *The Four Just Men* je vůbec první román Edgara Wallace z roku 1905, který je pozoruhodný zejména svou ambivalencí: „čtyři spravedliví“ jsou sice vznešeného původu i způsobů, avšak vražedníci likvidující škůdce společnosti, s nimiž se policie kvůli absenci důkazů není schopna řádně vyrovnat; a Gregory Bellairs – autor detektivek z 30.–40. let je možná v Greenově románu přítomen v postavě madam Bellairsové, jedné ze spiklenců.

Zůstaňme, aby souvislost s krizí Evropy byla názornější, ještě chvíli u neznámějšího ze jmenovaných autorů, u Edgara Wallace, který je v mnoha ohledech průkopníkem žánru. Text na záložce českého překladu *Čtyř spravedlivých* vlastně velmi přesně charakterizuje nový, právě se rodící subžánr senzačního románu, jakkoli mluví o detektivce, když o autorovi říká:

Edgar Wallace je autor s geniálním mozkiem. Vybranou ukázkou jeho detektivní kapacity je tento román, v němž svým mistrovským důmyslem přímo triumfuje. Obrazotvornost čtenářova je tu do největší jemnosti vybrušována a cvičena nevyčerpatelnými kombinacemi, které prolínají všemi nitkami promyšlené dějové sítě. Nelze se ubránit rozčilení, zaberete-li se do této detektivky. Obrátíte-li v ní jeden list, jako byste zavřeli dveře přítomnosti: vytrhnete se ze všedního života, zapomenete na vše a budete žít s Wallacem. A ta chvíle s ním je právě k nezaplacení.⁵

„Čtyři spravedliví“ jsou ve skutečnosti tři (čtvrtý je najmut); román sám je první v řadě dalších, navazujících; autor jich s těmito protagonisty napsal celkem šest, poslední *Again the Three Just Men* vyšel 1929. V tom, který tuto řadu zahajuje, čtveřice spiklenců nejprve varovnými dopisy, tajemně dospívajícími rovnou na stůl adresáta, chce odradit ministra od toho, aby předložil v parlamentu předlohu zákona o vydávání cizinců (hrozí, že budou doma popraveni politickými odpůrci); ministr se však velmi zatvrdí, proto jsou další (vždy předem ohlášená) varování již spektakulárnější: bomba v parlamentu, tajná

⁵ Edgar Wallace, *Čtyři spravedliví*, přel. Běla Vrbová-Pavloušková, Julius Albert, Praha 1940.

návštěva v redakci novin atd. To vše působí mezi obyvatelstvem až panickou hrůzu: pachatelé jsou nepolapitelní a neviditelní, schopní kdykoli proniknout kamkoli. Státní úředníci v jejich privátním střežení spravedlnosti vidí hrozbu pro civilizaci:

„Je to nestvůrné,“ řekl nakvašeně tajemník pro osady, „je nepochopitelné, že takové poměry mohou trvat. Bože, vždyť to zasahuje kořen, porušuje to rovnováhu všeho zařízení civilisace.“⁶

Obyvatelstvo Londýna zděšené jejich všudypřítomností a všemocí (ani policejní manévry nedokáží zachránit ministrův život, je nepřímo usmrčen telefonem), jakož i atmosféra Londýna v den zúčtování připomínají spíše válečný stav či vyhlášení výjimečného stavu.

A za hodinu byl Londýn svědkem výjevu, jaký nemá sobě rovna v dějinách tohoto sídelního města. Z každého okrsku přišlo malé vojsko policistů. Přijížděli vlakem, tramvají, autobusem, každým možným povozem a způsobem dopravy, který mohl být zrekvirován nebo opatřen. Proudili od nádražních stanic, valili se třídami, až Londýn byl ochromen představou moci občanské obrany (...) Bylo to, jako by bylo vyhlášeno stanné právo, a také dva pluky gardistů byly svolány do zbraně a po celý den byly pohotově pro případ potřeby.⁷

Edgar Wallace byl nepochybně jistým vzorem, avšak značně volným, takže umožňoval budoucí širokou variabilitu v žánru, jehož označení však vůbec není snadné: snad proto lze mluvit o senzačním románu (jakkoli toto označení má původ u viktoriánských autorů), neboť běžná kategorie detektivky by byla příliš úzká; jeho příběhy leckdy obsahují zárodky politického thrilleru, který před Ericem Amblerem zčásti předjímal H. C. McNeile (Sapper) v románech, jejichž protagonistou je Bulldog Drummond (první, jehož český překlad nese plný titul *Bull-Dog Drummond: Dobrodružství demobilisovaného důstojníka, který se v míru nudil*,⁸ vyšel již v roce 1920) a v nichž by

⁶ Tamt., s. 120.

⁷ Tamt., s. 157–158.

⁸ Vydal Gustav Voleský v roce 1928.

bylo možné slyšet i vzdálené echo slavného Conradova *Tajného agenta* (*Secret Agent*, 1907). Zde všude je víc než jen rozplétání kriminální zápletky; za senzačními příběhy není jen snaha upoutat širší okruh čtenářů, nejde jen o postupnou „komodifikaci“ literatury, pro kterou jsou příznačné právě romány na pokračování a sešitky v kioscích na nádraží, jak o nich psal Walter Benjamin.⁹ Jsou možná také – snad deformovaným, snad hrubým – rámcem či zrcadlem něčeho, co je již zde jakožto to, co je na příchodu. Senzační romány svým způsobem modelují neurčitý a nedefinovatelný, přesto ale přítomný strach – srdce temnoty v samém středu civilizace, právě cosi jako *krizi*.

Tuto neurčitost a překračování hranic klasické detektivky (ve stejné době vycházejí první knihy Agathy Christie, S. S. Van Dinea, Freemana W. Croftse, Dorothy Sayersové a dalších) asi nejlépe demonstrují romány již zmíněného H. C. McNeila, jenž se podepisoval jako Sapper, protože jako aktivní důstojník nemohl publikovat pod svým vlastním jménem. Jeho Hugh Drummond je spíše mužem akce, třebaže nad své spolčovníky vždy vyniká svou přirozenou inteligencí (ale i fyzickou zdatností). Jeho protivníkem v prvních knihách je Carl Petersen, zločinec velkého formátu, který působí pod různými jmény, avšak zpravidla tyje z toho, že pracuje takříkajíc na zakázku různých plutokratů, jejichž jedinou snahou je pomocí nastrčených spiklenců rozvrátit stávající řád a těžít z chaosu. Takto se hned v prvním románu setkáváme s bolševickým revolucionářem, který se přesunul do Anglie a zde uplatňuje své zkušenosti:

„Nevím, čím se tento mladý muž prohřešil; nestarám se o to. V Rusku takové maličkosti nepřicházejí na přetřes. Vypadá měšťácky, a proto musí zemřít. Nezabili jsme tisíce – ba statisíce jemu podobných, než jsme dosáhli velké svobody? A nehodláme snad učinit totéž v této prokleté zemi?“¹⁰

⁹ Walter Benjamin, „Kriminalromane, auf Reisen“, *Gesammelte Werke* 4.1, ed. Rolf Tiedemann – Hermann Schweppenhäuser, 7 Bde, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1972–1989.

¹⁰ H. C. McNeile (Sapper), *Bull-Dog Drummond. Dobrodružství demobilizovaného důstojníka, který se v míru nudil*, autorizovaný překlad, Gustav Voleský, Praha 1928, s. 178.

Hugh Drummond si v nesnadném zápase se spiklenci a jejich manipulátory maně vybavuje zážitky z války:

Nebyl ani trochu ospalý a po chvilce námahy se přestal pokoušet o spánek. Zaměstnával se v mysli novým vývojem událostí; historie se dnešního večera začala objasňovati. A jak tu tak ležel, přikryt jen prostěradlem – byla velmi teplá noc – o tom nebylo pochyby. Viděl v duchu zástupy líných a pošetilých mužů, vedených několika vznětlivými fanatiky a placenými darebáky, kteří jim slibovali nemožné. Hlad, bída a naprostá zkáza číhala za tím vším; viděl strašidla, představující velké ideály, šklebící se dábělsky pod maskami. Zdálo se mu, že slyší znovu hluk strojních pušek, jak jej slyšel noc co noc v minulých letech. Ale tentokrát stály pušky na ulicích anglických měst a svištění kulek, které zaplavovaly smutné bitevní pásmo jako hejna chroustů, hvízdaly tentokrát ulicemi mezi řadami špinavých domů.¹¹

Rudí anarchisté podřívají civilizaci i v následujícím románu *The Black Gang* (1922), když se, a to i s pomocí zkorumpovaných politiků včetně jednoho člena parlamentu, snaží zasadit „nový hřebík do rakve kapitálu. A přísambůh, důkladný hřebík“¹² a infikovat Anglii bolševismem. Ve třetím románu (*The Third Round*, 1923) Carl Petersen přemítá nad během světa a své společnosti a milence Irmě říká:

„Podívej na Drakshoffa: ovlivňuje tři nejmocnější vlády v Evropě. Širší veřejnost o tom nemá tušení a ony vlády by si to nepřiznaly: ale přece je tomu tak. Jak víš, ona prácička, kterou jsem pro něj vykonal, odvrátila v Německu druhou revoluci.“¹³

¹¹ Tamt., s. 235–236.

¹² Sapper (Cyril McNeile), *Černá rota*, autorizovaný překlad, Gustav Voleský, Praha 1928, s. 71.

¹³ Sapper (Cyril McNeile), *Třetí kolo*, přel. Eva Horlivá, Gustav Voleský, Praha 1929, s. 7.

„Skutečnost lze pochopit jen z jejích krajností,“ napsal v roce 1929 Siegfried Kracauer na počátku své studie *Die Angestellten*.¹⁴ To se však může vztahovat zrovna tak i na vztah vysokého a nízkého, dominantního a marginalizovaného – a jak dokazuje právě i filosofický traktát *Der Detektiv-Roman*¹⁵ tohoto autora, rovněž i na vztah senzačního románu a vážného uvažování o fenoménu krize. Zájem filosofů o triviální literaturu byl a je spíše sporadický. Vedle Waltera Benjamina, který se zmiňuje například o románech Gastona Leroux, Franka Hellera anebo ve své době velmi oblíbeného Svena Elverstada (jehož detektiv Asbjörn Krag má však ještě příliš blízko k mistru převleků Nicku Carterovi¹⁶), patří k těmto výjimkám i Siegfried Kracauer. Jeho studie o detektivním románu vznikala v letech 1922–25, avšak za jeho života z ní byla publikována pouze kapitola „Hotelová hala“ v mnohem později vydaném (1963) souboru *Ornament der Masse*.

Svým způsobem chce i Kracauerův traktát diagnostikovat krizi, popsat ji, a četba detektivních románů mu k tomu má po-

¹⁴ Siegfried Kracauer, *Die Angestellten*, Suhrkamp, Frankfurt am M. 1971. (Poprvé 1929 ve *Frankfurter Zeitung*).

¹⁵ Siegfried Kracauer, *Der Detektiv-Roman. Ein philosophischer Traktat*, Suhrkamp, Frankfurt am M. 1979. Užitečná literatura k Siegfriedovi Kracauerovi zvl. Gertrud Koch, *Kracauer. Zur Einführung*, Junius Verlag, Hamburg 1996; Frank Grunert, Dorothee Kimmlich (eds.), *Denken durch die Dinge. Siegfried Kracauer im Kontext*, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 2009; Nia Perivolaropoulou, Philippe Despoix (eds.), *Culture de masse et modernité. Siegfried Kracauer sociologue, critique, écrivain*, Ed. de la Maison des Sciences de l'homme, Paris 2001.

¹⁶ Rovněž znám z překladů do češtiny, např. *Ples dobrodruhů*, Nakladatelství Vendelina Steinhausera, Plzeň 1921, anebo *Stíny dvou mužů*, Obelisk, Praha 1925. Román *Zmizení otce Montrosa* přeložila Milena Jesenská (Borový, Praha 1928).